

Naruszenie prawa do wynagrodzenia za pracę w świetle prawa wykroczeń.

Infringement of the right to remuneration for work in the light of misdemeanours law. The right to remuneration for work is a basic right of the employee. The right to remuneration for work has been protected by the law of misdemeanour already in the inter-war period. Since then, the criminal law has extended its interference in labour relations. Nowadays, the offence of violation of the right to remuneration is typified by article 282 par. 1 point 1 of the Labour Code of 26 June 1974. The offender's behaviour is described by three alternative statutory elements. In the interpretation of the notions of social harmfulness and guilt, the criteria developed for other purposes in the labour law may be applied only in an auxiliary manner. An external coincidence of a petty offence with a malicious or persistent violation of an employee's rights should be resolved first of all based on the rule of consumption. The sanctions currently in force are too high for unintentional behaviour.

Keywords: wages, remuneration, offence, misdemeanour, labour, concurrence of provisions.

Streszczenie. Prawo do wynagrodzenia za pracę jest podstawowym uprawnieniem pracownika. Prawo wykroczeń chroniło prawo do wynagrodzenia za pracę już w okresie międzywojennym. Wstrzymywanie lub obniżanie wynagrodzenia albo zmuszanie do przyjęcia go w formie innej niż gotówkowej typizował art. 59 Prawa o wykroczeniach z 1932 r. Od tamtej pory prawo karne sensu largo rozszerzyło swą ingerencję w stosunki pracy. Obecnie wykroczenie polegające na naruszeniu prawa do wynagrodzenia za pracę typizuje art. 282 § 1 pkt 1 ustawy - Kodeks pracy z dnia 26 czerwca 1974 r. Zachowanie sprawcy opisują trzy alternatywne znamiona czasownikowe. W wykładni pojęć społecznej szkodliwości czynu i winy kryteria wypracowane w prawie pracy dla innych celów mogą być stosowane tylko pomocniczo. Zbieg zewnętrzny wykroczenia z przestępstwem złośliwego lub uporczywego naruszania uprawnień pracownika należy rozstrzygnąć w pierwszej kolejności w oparciu o regułę konsumpcji. Obecnie grożące sankcje są zbyt wysokie dla zachowań nieumyślnych.

Słowa kluczowe: wynagrodzenie, wykroczenie, praca, zbieg przepisów.

Prawo do wynagrodzenia jest kluczowym uprawnieniem pracownika wynikającym

* Uniwersytet Warszawski, e-mail: michaljdewowski@gmail.com

ze stosunku pracy (art. 22 § 1 ustawy – Kodeks pracy z dnia 26 czerwca 1974 r.¹, dalej: KP), a zarazem prawem zagwarantowanym przez system prawa i stanowiącym jedno z jego założeń².

Przedmiotem tak rozumianego prawa jest wynagrodzenie. W naukach ekonomicznych wynagrodzenie tradycyjnie postrzegano jako cenę pracy³. Podejście to uległo następnie złagodzeniu. Było to reperkusją przyjęcia licznych umów międzynarodowych. Wynagrodzenie za pracę potraktowano jak przedmiot prawa zagwarantowanego pracownikowi przez społeczność międzynarodową. Można w tym miejscu wymienić Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych⁴ otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. czy Konwencję nr 95 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotyczącą ochrony płacy⁵ przyjętą 8 czerwca 1949 r. Nauki ekonomiczne i przepisy o równym traktowaniu w zakresie zatrudnienia (art. 18^{3c} § 2 KP) posługują się pojęciem wynagrodzenia całkowitego, czyli sumy wszelkich świadczeń otrzymywanych w zamian za pracę. Na gruncie pozostałych przepisów za wynagrodzenie za pracę uznaje się na ogół obowiązkowe świadczenie okresowe pracodawcy na rzecz pracownika, wynikające ze stosunku pracy, posiadające wartość majątkową, stanowiące ekwiwalent za świadczoną pracę (świadczenie wzajemne) lub za określony w prawie pracy czas pozostawania w dyspozycji pracodawcy (art. 80 KP)⁶. Tworzą je składnik konieczny w postaci tzw. wynagrodzenia zasadniczego⁷ i składniki dodatkowe. Pozostałe świadczenia, takie jak odprawy czy dodatki, nie wchodzi w jego skład. Wynagrodzeniem za pracę rządzą następujące zasady⁸: obligatoryjności, godziwości, korzystności, niedyskryminacji, formalizmu, ekwiwalentności zmodyfikowanej, partykularyzmu i względnej bezgotówkowości⁹.

Naruszenie prawa do wynagrodzenia stanowią niewypłacenie wynagrodzenia,

1 T.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 1320.

2 W. Muszalski, *Komentarz do art. 13 [w:] W. Muszalski (red.), Kodeks pracy. Komentarz*, Warszawa 2019, s. 29–30.

3 Zob. J.R. Hicks, *The Theory of Wages*, Londyn 1963, s. 1.

4 Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 169.

5 Dz.U. z 1955 r. Nr 38, poz. 234.

6 L. Florek, *Prawo pracy*, Warszawa 2017, s. 194.

7 Przepisy prawa pracy posługują się wielokrotnie także określeniem *wynagrodzenia wynikającego z jego [pracownika] zaszeregowania, określonego stawką godzinową lub miesięczną*, zob. np. art. 81 § 1, art. 151¹ § 3, art. 151⁵ § 3 KP czy art. 9 ust. 5 ustawy o czasie pracy kierowców z dnia 16 kwietnia 2004 r. (t.j. Dz.U. z 2019 r., poz. 1412, Dz.U. z 2019, poz. 1180). Kategoria osobistego zaszeregowania jest wyznacznikiem tzw. wynagrodzenia zasadniczego.

8 K. Walczak, *Zasady wynagradzania za pracę u pracodawców – przedsiębiorców w świetle autonomicznych źródeł prawa pracy*, Warszawa 2018, *passim*.

9 Do 31 grudnia 2018 r. obowiązywała zasada przeciwna – gotówkowości, dopiero na mocy art. 1 pkt 2 ustawy o zmianie niektórych ustaw w związku ze skróceniem okresu przechowywania akt pracowniczych oraz ich elektroniczną (Dz.U. z 2018 r. poz. 357) zmieniono treść art. 86 § 3 KP w ten sposób, że zasadą jest wypłata wynagrodzenia na rachunek płatniczy wskazany przez pracownika.

niewypłacenie wynagrodzenia w terminie, wypłacenie w niedozwolonej formie, dokonywanie niedozwolonych potrąceń czy zaniżanie wynagrodzenia. Abstrakcyjna społeczna szkodliwość takich zachowań jest wyraźnie widoczna. Zachowania te godzą w osoby finansowo zależne. Potępienie dla nich jest kulturowo ugruntowane. W tradycji judeochrześcijańskiej wstrzymywanie zapłaty robotnikom jest uznawane za grzech wołający o pomstę do nieba, a więc szczególnie ciężki i ściągający na grzesznika nieszczęście¹⁰.

Tradycję penalizacji powyższych naruszeń w polskim prawie wykroczeń zapoczątkował¹¹ art. 59 Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej – Prawo o wykroczeniach z dnia 11 lipca 1932 r.¹². Jego hipoteza była kazuistyczna. Kto złośliwie lub przez lekceważenie swych zobowiązań wstrzymywał w całości lub w części należne pracownikowi wynagrodzenie lub wysokość tego wynagrodzenia bezpodstawnie obniżał albo zmuszał pracownika do przyjęcia wynagrodzenia w innej postaci niż w gotówce, podlegał najsurowszej karze w ówczesnym prawie wykroczeń, tj. do trzech miesięcy aresztu i 3000 zł grzywny¹³. W niezmiennym kształcie penalizacja ta przetrwała w polskim systemie prawa do 13 marca 1981 r.¹⁴ Oznacza to, że równocześnie obowiązywały dwa przepisy o identycznej *ratio legis*, jednak o częściowo rozbieżnych zakresach kryminalizacji. Od 5 lipca 1974 r. obowiązywał bowiem KP, którego art. 282 § 1 pkt 1 brzmi niezmiennie:

„kto, wbrew obowiązkowi nie wypłaca w ustalonym terminie wynagrodzenia za pracę lub innego świadczenia przysługującego pracownikowi albo uprawnionemu do tego świadczenia członkowi rodziny pracownika, wysokość tego wynagrodzenia lub świadczenia bezpodstawnie obniża albo dokonuje bezpodstawnych potrąceń, podlega karze grzywny od 1000 zł do 30000 zł”.

Hipotezę ponownie wysłowiono w sposób kazuistyczny. Penalizacją objęto następujące naruszenia prawa do wynagrodzenia za pracę: niewypłacenie wynagrodzenia w ustalonym terminie, bezpodstawne obniżenie jego wysokości oraz dokonywanie

10 *Księga Powtórzonego Prawa* 24, 15 [w] *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, wyd. Pallotinum, Poznań 2012, s. 223: „Tego samego dnia oddasz mu zapłatę, nie pozwolisz zająć nad nią słońcu, gdyż jest on biedny i całym sercem jej pragnie; by nie wzywał Pana przeciw tobie, a to by Cię obciążało grzechem”.

11 W. Radecki, *Granice ingerencji prawa karnego w stosunki pracy*, „Prokuratura i Prawo” 2005, nr 6, s. 2.

12 Dz.U. z 1932 r. Nr 60, poz. 572 z późn. zm.

13 Wysokość grzywny została następnie podniesiona do 4500 zł na podstawie art. 1 dekretu z dnia 26 kwietnia 1948 r. o podwyższeniu grzywien, kar pieniężnych, kar porządkowych i nawiązek (Dz.U. z 1948 r. Nr 24, poz. 161) oraz ustawy z dnia 28 października 1950 r. o zmianie systemu pieniężnego (Dz.U. z 1950 r. Nr 50, poz. 459).

14 Tj. do dnia poprzedzającego wejście w życie art. 30 ustawy o Państwowej Inspekcji Pracy z dnia 6 marca 1981 r. (Dz.U. z 1981 r. Nr 6, poz. 23 z późn. zm.). Mocą ustawy – Przepisy wprowadzające Kodeks wykroczeń z dnia 20 maja 1971 r. (Dz.U. z 1971 r. Nr 12, poz. 115, Dz.U. z 1982 r. Nr 35, poz. 228) dotychczasowa kodyfikacja prawa wykroczeń została uchylona, a jej art. 59. został przeniesiony do art. 8 ust. 2 pkt 5 dekretu o przejęciu przez związki zawodowe zadań w dziedzinie wykonywania ustaw o ochronie, bezpieczeństwie i higienie pracy oraz sprawowania inspekcji pracy z dnia 10 listopada 1954 r. (t.j. Dz.U. z 1968 r. Nr 8 poz. 47, Dz. U. z 1971 r. Nr 12 poz. 115 oraz z 1974 Nr 24 poz. 142), uchylonego przez akt wspomniany na początku.

bezpodstawnych potrąceń. Zachowanie sprawcy opisują zatem trzy alternatywne znamiona czasownikowe.

Niewypłacenie wynagrodzenia w ustalonym terminie jest znamieniem ostrym. Artykuł 85 KP stanowi, że wypłata wynagrodzenia następuje nie rzadziej niż raz na miesiąc w stałym i z góry ustalonym terminie, nie później niż do dziesiątego dnia miesiąca kalendarzowego, a jeżeli ów dzień jest wolny od pracy – do poprzedniego dnia niebędącego dniem wolnym od pracy. W sposób ostry ujęte są też pozostałe z alternatywnych form czynu. Wysokość wynagrodzenia jest bowiem regulowana obowiązkowo choćby przez umowę o pracę (art. 29 § 1 pkt 3 KP). Katalog dopuszczalnych potrąceń z wynagrodzenia za pracę statuuje z kolei art. 87 i 91 § 1 KP.

Ustalenie czy została spełniona przesłanka społecznej szkodliwości z art. 1 § 1 ustawy – Kodeks wykroczeń z dnia 20 maja 1971 r.¹⁵ (dalej: KW) w przypadku naruszenia prawa do wynagrodzenia może nastęrczać kłopotów. Ocena stopnia społecznej szkodliwości jest prowadzona na podstawie kryteriów z art. 47 § 6 KW. Jednym z nich jest waga naruszonych przez sprawcę obowiązków. Waga obowiązków i ich naruszenia w zakresie wypłacania wynagrodzenia jest od lat przedmiotem rozważań w orzecznictwie sądów pracy i Sądu Najwyższego (SN). Ich podstawą prawną jest nie jest prawo wykroczeń, lecz art. 55 § 1¹ KP. Przepis ten stanowi, że rozwiązanie umowy o pracę przez pracownika bez wypowiedzenia jest uzasadnione, gdy pracodawca dopuścił się ciężkiego naruszenia podstawowych obowiązków wobec pracownika. Bogate orzecznictwo na tym tle za owo ciężkie naruszenie kazało niegdyś uznawać niewypłacenie w całości w ustalonym terminie wynagrodzenia, bez względu na przyczynę¹⁶. Rygorystyczne wymagania wobec pracodawcy były następnie łagodzone. SN orzekł¹⁷, że sporadyczne niewypłacanie drobnej części wynagrodzenia nie jest ciężkim naruszeniem podstawowego obowiązku pracodawcy¹⁸.

Należy udzielić odpowiedzi na pytanie o to, czy uznanie danych uchybień za ciężkie naruszenie podstawowych obowiązków wobec pracownika, uzasadniające rozwiązanie przez pracownika umowy o pracę bez wypowiedzenia jest równoznaczne z uznaniem ich za społecznie szkodliwe i powodujące odpowiedzialność za wykroczenie. Innymi słowy, czy kategorie podstawowych obowiązków, o których mowa w art. 55 § 1¹ KP, oraz obowiązków z art. 47 § 6 KW są ekwiwalentne? Gdyby tak było,

15 T.j. Dz.U. z 2019 r., poz. 821, Dz.U. z 2018 r. poz. 79, z 2019 r. poz. 1238 oraz z 2020 r. poz. 568 i poz. 1086.

16 Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 4 kwietnia 2000 r., sygn. akt I PKN 516/99, (OSNAPIUS 2001/16/516).

17 Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 27 lipca 2012 r., sygn. akt I PK 53/12 (OSNP 2013/15–16, poz. 173).

18 K. Jaśkowski, *komentarz do art. 55*, [w:] K. Jaśkowski, E. Maniewska, *Kodeks pracy. Komentarz. Ustawy towarzyszące z orzecznictwem.*, Warszawa 2019, s. 412–413.

dorobek wzmiankowanego wyżej orzecznictwa SN mógłby być wykorzystywany w sprawach o wykroczenia. Rozwiązanie to nie byłoby jednak właściwe. Wykładnia znamienia naruszenia obowiązków każdorazowo kieruje się rodzajem grożącej sankcji. Indywidualne prawo pracy nie przewiduje sankcji penalnej, lecz prywatnoprawną. Swoje zainteresowanie ogranicza do relacji między stronami stosunku pracy. Dlatego też należy przypuszczać, że wykładnia naruszenia podstawowych obowiązków może być w tym kontekście bardziej rygorystyczna niż w prawie wykroczeń. Konotacja „obowiązków” w obu dziedzinach prawa rysuje się w sposób rozbieżny.

Niemniej jednak obowiązek wypłaty wynagrodzenia za pracę jest długiem o szczególnej społecznej wadze, wykraczającej poza wąskie ramy stosunku zobowiązaniowego. Jego prawidłową realizacją jest zainteresowane prawo publiczne, czego świadectwem jest sam art. 282 § 1 pkt 1 KP. Dlatego kryteria ukształtowane przez orzecznictwo przy stosowaniu art. 55 § 1¹ KP mogłyby być pomocniczo wykorzystywane do oceny stopnia społecznej szkodliwości czynów z art. 282 KP.

Równie kłopotliwym zagadnieniem jest strona podmiotowa czynów. Zgodnie z art. 5 KW, wykroczenie można popełnić zarówno umyślnie, jak i nieumyślnie, jeżeli inaczej nie stanowi ustawa. Ustawowy opis znamion wykroczenia umyślnego powinien zawierać zwrot wymuszający rozumienie go w ten sposób, że wykroczenie można popełnić tylko z zamiarem¹⁹. Wobec braku sformułowań uwypuklających zamiar sprawcy, czyn stypizowany w art. 282 § 1 pkt 1 KP można popełnić zarówno umyślnie, jak i nieumyślnie²⁰. Orzecznictwo i doktryna stoją na stanowisku, zgodnie z którym winę wyklucza brak możliwości finansowych po stronie osoby odpowiedzialnej, np. z uwagi na trudną sytuację ekonomiczną pracodawcy²¹. Podstawą przytoczonych tu poglądów jest wykładnia art. 6 § 2 KW. Prowadzi ona do wyłączenia winy, jeżeli sprawca nie miał zamiaru jego popełnienia i zachował ostrożność wymaganą w danych okolicznościach lub nie mógł przewidzieć możliwości popełnienia czynu. W świetle tych przesłanek sama trudna sytuacja ekonomiczna nie wyłącza winy. Pracodawca musi zawsze przewidywać konieczność wypłaty wynagrodzeń. Powinien zdawać sobie sprawę z tego, że system prawny otacza tę należność szczególną ochroną. Nawet w razie wypłaty środków z Funduszu Gwarantowanych Świadczeń

19 A. Marek, A. Marek-Ossowska, *Prawo wykroczeń (materialne i procesowe)*, Warszawa 2019, s. 59.

20 Zob. przykładowo wyrok Sądu Rejonowego w Chorzowie z dnia 31 lipca 2018 r., sygn. akt II W 179/18 (LEX nr 2600920), wyrok Sądu Okręgowego w Poznaniu z dnia 7 grudnia 2016 r., sygn. akt XVII Ka 1169/16 (LEX nr 2184412) i wyrok Sądu Rejonowego dla Warszawy-Śródmieścia w Warszawie z dnia 4 czerwca 2014 r., sygn. akt XI W 7368/13 (LEX nr 1914571).

21 A. Rycak, *Komentarz do art. 282*, [w:] K. Walczak (red.), *Komentarz do Kodeksu pracy*, Warszawa 2012, s. 894; tak samo wyrok Sądu Najwyższego z dnia 23 września 2009 r., sygn. akt IV KK 66/09, Legalis – brakuje numeru.

Pracowniczych, musi on się liczyć z obowiązkiem zwrotu świadczeń na podstawie art. 23 ustawy o ochronie roszczeń pracowniczych w razie niewypłacalności pracodawcy z dnia 13 lipca 2004 r.²². Co więcej, należności za pracę są uprzywilejowane w kolejności zaspokajania roszczeń z sumy uzyskanej z egzekucji²³. Łagodzenie odpowiedzialności ponad słuszną miarę przyjętą w art. 6 § 2 KW nie znajduje zatem oparcia systemowego ani funkcjonalnego. Tym bardziej same kłopoty finansowe nie mogą stanowić *vis absolutam*, wyłączającą odpowiedzialność za czyn.

Czym innym jest nieprzewidywalna zupełna niemożliwość wypłaty wynagrodzeń. W odróżnieniu od samych tylko trudności w wykonywaniu zobowiązań, może być ona okolicznością ekskulpującą. Różnicę ukaże porównanie dwóch stanów faktycznych, potraktowanych odmiennie przez sądy. Wyrok Sądu Okręgowego w Ostrołęce z dnia 9 grudnia 2013 r. II Ka 334/13²⁴ zapadł w sprawie pracownicy zajmującej kierownicze stanowisko, która nie wypłacała pracownikom ekwiwalentu za niewykorzystane dni urlopu wypoczynkowego powołując się na regularne niedobory finansowe i kadrowe. Sąd *ad quem* przychylił się do stanowiska sądu *a quo*, iż są to istotne okoliczności łagodzące, ale nie mogą uchodzić za okoliczności ekskulpujące. Wyrok SN - Izba Karna z dnia 23 września 2009 r. IV KK 66/09²⁵ dotyczył obwinionego, który – zajmując kierownicze stanowisko w hucie – zaprzestał wypłacania pracownikom ich należności. Podmiot prowadzący hutę ogłosił bowiem upadłość z powodu wstrzymania dostaw energii elektrycznej i zaprzestania produkcji. Na tym tle faktycznym SN wyraźnie zasugerował, że obwiniony był niewinny. Uzasadniono to tym, że odpowiedzialność za wykroczenie można przypisać tylko temu sprawcy, z którego winy doszło do niewypłacenia należnych pracownikowi świadczeń pieniężnych.

Stanowisko SN jest niewątpliwie słuszne pod niezbędnym warunkiem, że niemożność wypłaty wynagrodzeń będzie traktowana jako stan istniejący obiektywnie. Należy pamiętać o tym, że podstawowym pryncypium rządzącym stosunkiem pracy jest zasada ryzyka pracodawcy. Wymusza ona rygoryzm wobec pracodawców.

Pewne wyjaśnienia należy poświęcić formie czynu. Niewypłacenie wynagrodzenia polega na zaniechaniu. Pozostałe postaci naruszenia prawa do wynagrodzenia mogą zostać

22 T.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 7, Dz.U. z 2019 r., poz. 622.

23 Art. 1025 § 1 ustawy – Kodeks postępowania cywilnego z dnia 17 listopada 1964 r. (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 1575).

24 LEX nr 1718450.

25 LEX nr 524064.

popelnione wyłącznie w formie działania²⁶. Częściowo błędne jest stanowisko wyrażone przez Jerzego Wratnego, głoszące iż wykroczenia z art. 282 § 1 KP mogą być popelnione wyłącznie przez zaniechanie, ponieważ wymagają postąpienia „wbrew obowiązkowi”²⁷. Nie jest to przecież znamię czasownikowe. Obowiązek może polegać tak na działaniu, jak i na zaniechaniu. Wypełnianie obowiązku prawidłowej i terminowej wypłaty wynagrodzenia i innych świadczeń ze stosunku pracy polega na działaniu. Obowiązek powstrzymania się od bezpodstawnego obniżania wynagrodzenia i od dokonywania bezpodstawnych potrąceń polega na zaniechaniu. Naruszenie takich obowiązków może przybrać wyłącznie formę działania. Dla formy czynu decydujące znaczenie mają zresztą znamiona czasownikowe.

Przyjmuje się, że podmiotem wykroczenia może być pracodawca lub inna osoba wykonująca czynności z zakresu prawa pracy²⁸ (np. główny księgowy źle obliczający wysokość wynagrodzeń)²⁹. Znamię naruszenia obowiązku w chwili czynu sprawia, że jest to typ indywidualny właściwy. Przedmiotem zamachu jest prawo pracownika do wynagrodzenia. Stosownie do ogólnych reguł z art. 11 § 2 i art. 14 § 1 KW, odpowiedzialność za usiłowanie oraz za podżeganie ani za pomocnictwo nie zachodzi.

Większość uwag dotyczących niewypłacenia wynagrodzenia można odnieść do możliwości zakwalifikowania takiego czynu z art. 282 § 2 KP,³⁰ jeżeli naruszony obowiązek wynika z wykonalnego orzeczenia sądu pracy lub zatwierdzonej przez sąd ugody zawartej przed sądem pracy lub komisją pojednawczą³¹. Art. 9 § 1 KW nakazuje w razie zbiegu wykroczeń stosować przepis przewidujący najsurowszą karę, co z powodu tożsamej sankcji byłoby tu bezprzedmiotowe.

Naruszeniami prawa do wynagrodzenia oczywiście nie są zachowania stypizowane w art. 282 § 3 KP, który wszedł w życie 1 grudnia 2020 r.³². Penalizuje on wypłacenie, wbrew obowiązkowi, wynagrodzenia wyższego niż wynikające z zawartej umowy o pracę, bez dokonania potrąceń na zaspokojenie świadczeń alimentacyjnych, pracownikowi wobec którego toczy się egzekucja takich świadczeń, o ile zalega z ich spełnieniem za okres dłuższy

26 A. Rycak, *Komentarz...*, s. 894.

27 J. Wratny, *Kodeks Pracy. Komentarz*, Warszawa 2016, s. 884–885.

28 A.M. Świątkowski, *Kodeks pracy. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 1311, a także A. Rycak, *Komentarz...*, s. 893–894.

29 M. Nałęcz, *komentarz do art. 282*, [w:] W. Muszlański (red.) *Kodeks pracy. Komentarz*, Warszawa 2019, s. 884.

30 Zob. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 4 lutego 2002 r., sygn. akt V KKN 389/01, OSNKW 2002/5-6/46.

31 M. Nałęcz, *Komentarz...*, s. 887.

32 Na mocy art. 3 pkt 2 ustawy z dnia 6 grudnia 2018 r. o zmianie niektórych ustaw w celu poprawy skuteczności egzekucji świadczeń alimentacyjnych (Dz.U. z 2018 r. poz. 2432).

niż trzy miesiące.

Za niemal wszystkie wykroczenia stypizowane w KP grozi kara grzywny w wysokości od 1000 zł do 30000 zł³³. Sankcja ta pozostaje niezmienną od 1 lipca 2007 r.³⁴ Rodzi się pytanie o to, dlaczego typy te uznaje się za wykroczenia, skoro zgodnie z art. 1 § 1 KW i art. 7 § 3 ustawy – Kodeks karny z dnia 6 czerwca 1997 r.³⁵ (dalej: KK), czyny zabronione pod groźbą grzywny przekraczającej 5000 zł nie stanowią wykroczeń, lecz występki? Głównym powodem jest tytuł działu trzynastego KP – „Odpowiedzialność za wykroczenia przeciwko prawom pracownika”³⁶ w powiązaniu z art. 48 KW, który dopuszcza odstępstwa od ogólnych reguł odpowiedzialności, jeżeli tylko odrębne ustawy je przewidują. Za zaklasyfikowaniem czynów z działu trzynastego KP do wykroczeń przemawia poza tym взгляд na wykładnię historyczną (pierwotnie wysokość grzywny sięgała 5000 zł), charakter owych czynów oraz ugruntowane stanowisko doktryny prawa pracy³⁷. Pewne znaczenie powinno się przypisać legislatorskiej konwencji. Przepisy karne KP posługują się właściwym wykroczeniom zwrotem „karze grzywny”. Natomiast w przepisach typizujących przestępstwa występuje wyraz „grzywna”. W prawie karnym *sensu largo* zagrożenie przewidziane za wykroczenie w wymiarze przewyższającym maksimum wynikające z formalnej definicji wykroczenia jest niespójnością występującą nierzadko. Paradoksem pozostaje niemożliwość wymierzenia grzywny kwocie niższej niż 1000 zł za wykroczenie przy zwyczajnym wymiarze kary, podczas gdy jest to dopuszczalne w sprawach o przestępstwa przeciwko tożsamemu dobru. Konsekwencją zaliczenia omawianych czynów do przestępstw byłoby m.in. stosowanie przepisów części ogólnej KK z mocy art. 116 KK, a także rozpoznawanie spraw w ramach innej procedury³⁸.

Ponieważ typy wykroczeń przewidzianych w KP i typ czynu z art. 218 § 1a KK są *sui generis* czynami przepołowionymi, a art. 218 § 3 KK zawęża zakres zastosowania art. 282 § 2 KP, zagadnieniem godnym uwagi jest wyłączenie wielości ocen w kontekście wskazanych typów przestępstw. Naruszenie prawa do wynagrodzenia za pracę może spotkać się z reakcją na podstawie przepisów obu kodeksów.

33 Oprócz dodanych 1 grudnia 2020 r. art. 281 § 2 i art. 282 § 3 KP. Górna granica kary grzywny wynosi w ich wypadku 45000 złotych.

34 Tj. od wejścia w życie ustawy z dnia 13 kwietnia 2007 r. o Państwowej Inspekcji Pracy (brzmienie pierwotne opublikowano w Dz.U. Nr 89, poz. 589); zmiana nastąpiła na mocy art. 95 pkt. 7 tej ustawy.

35 T.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 1444.

36 W. Radecki, *Normatywne ujęcie wykroczenia*, „Prokuratura i Prawo” 2003, nr 2, s. 62.

37 *Idem*, *Granice...*, „Prokuratura i Prawo” 2005, nr 6, s. 5.

38 Tj. według norm procesowych przepisanych przez ustawę – Kodeks postępowania karnego z dnia 6 czerwca 1997 r. (Dz.U. Nr 89, poz. 555 z późn. zm.), zamiast przez ustawę – Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia z dnia 24 sierpnia 2001 r. (Dz.U. Nr 106, poz. 1148 z późn. zm.).

Zbieg przepisów typizujących wykroczenie i przestępstwo jest zbiegiem zewnętrznym (w odróżnieniu od wewnętrznego – np. zbiegu samych wykroczeń albo przestępstw). Spośród tradycyjnych tzw. reguł wyłączania wielości ocen (*lex specialis derogat legi generali*, *lex consumens derogat legi consumptae*, *lex primaria derogat legi subsidiariae*), przy rozgraniczaniu przestępstw i wykroczeń najdonioślejsze znaczenie ma reguła konsumpcji. Jeżeli wątpliwości w zakresie podwójnej kwalifikacji czynu zostaną usunięte po przeprowadzeniu wykładni przy zastosowaniu powyższych reguł, to przypadek taki jest pozornym zbiegiem czynów karalnych. W przeciwnym razie zachodzi rzeczywisty zbieg przestępstwa i wykroczenia. Dopiero wtedy można orzec, że czyn będący wykroczeniem wyczerpuje zarazem znamiona przestępstwa. Taką sytuację odzwierciedla hipoteza normy z art. 10 § 1 KW, bazującej na instytucji tzw. idealnego zbiegu czynów karalnych³⁹. Tezę o pierwszeństwie reguł wielości ocen przed idealnym zbiegiem czynów karalnych w procesie myślowym towarzyszącym rozgraniczaniu przestępstw i wykroczeń zaprezentował Trybunał Konstytucyjny w wyroku z 1 grudnia 2016 r. o sygn. akt K 45/14⁴⁰.

Ta teza kontrastuje z inną równie doniosłą, wyrażoną na gruncie prawa karnego skarbowego w uchwale składu siedmiu sędziów SN z dnia 24 stycznia 2013 r. o sygn. I KZP 19/12⁴¹. Zgodnie z nią, idealny zbieg czynów karalnych to instytucja służąca rozstrzygnięciu zbiegu czynów karalnych i „wyprzedza” stosowanie reguł wielości ocen. Liczni przedstawiciele nauki nieprzychylnie komentowali to rozstrzygnięcie⁴². Sądy zaś przyjęły je, powołując się nań i na jego podstawie rozwinęły trwałą linię orzeczniczą⁴³.

Orzecznictwo – ani tym bardziej doktryna – nie przeszczepiły opisanej koncepcji na grunt prawa wykroczeń⁴⁴. Posłużenie się jednym z dwóch zaprezentowanych rozwiązań zależy od przyjętego rozumienia hipotezy normy skodyfikowanej w art. 10 § 1 KW. Przepis ten rozpoczyna się od słów „jeżeli czyn będący wykroczeniem wyczerpuje zarazem znamiona przestępstwa”. Nie sposób podtrzymywać, że ustawodawca chciał objąć nim także pozorny zbieg przepisów. Za bardziej uzasadnioną należy uznać taką wykładnię,

39 M. Bojarski, [w:] M. Bojarski, W. Radecki, *Kodeks wykroczeń. Komentarz*, Warszawa 2019, s. 214.

40 Dz.U. z 2016 r. poz. 2208.

41 OSNKW 2013/2/13.

42 Zob. przykładowo: J. Duda, *Glosa do uchwały składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z 24 stycznia 2013 r. (I KZP 19/12)*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2013, z. 1, s. 123.

43 Zob. przykładowo wyrok Sądu Najwyższego z dnia 6 sierpnia 2014 r., sygn. akt V KK 124/14 (LEX nr 1511211), wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 12 stycznia 2017 r., sygn. akt II AKa 251/16 (OSAŁ 2017/1/43), wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 16 stycznia 2014 r., sygn. akt II AKa 195/13 (LEX nr 1422354), czy – powołujący się na niewłaściwą sygnaturę – wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 11 kwietnia 2016 r., sygn. akt II AKa 506/15 (LEX nr 2044307).

44 Wyrok Sądu Okręgowego w Ostrołęce z dnia 5 grudnia 2013 r., sygn. akt II Ka 322/13 (LEX nr 1718444), w którym stwierdzono iż przed zastosowaniem art. 10 KW należy wykluczyć wystąpienie w danym stanie faktycznym pozornego zbiegu czynów karalnych, jest tego przykładem.

która ogranicza zastosowanie idealnego zbiegu czynów do przypadków, w których skorzystanie z reguł kolizyjnych nie wyłączyło wielości ocen.

W wypadku zbiegu przepisów działu trzynastego KP z art. 218 § 1a KK podstawową rolę odgrywa tzw. reguła konsumpcji (*lex consumens derogat legi consumptae*): jeżeli to, co mogłoby być przedmiotem oceny jako wykroczenie, jest elementem przestępstwa, zwłaszcza przyczyną skutku zabronionego przez prawo karne, to traci swój samoistny byt i zostaje objęte znamionami przestępstwa⁴⁵. W oparciu o tę zasadę syntetycznie ujęta hipoteza art. 218 § 1a KK pochłaniałaby zachowania wyliczone kazuistycznie w art. 282 § 1 pkt 1 KP. Zakwalifikowanie czynu jako przestępstwo wyklucza uznanie go wykroczenie.

Tylko niektóre klasy zachowań wyczerpujących znamiona opisane w art. 282 § 1 pkt 1 KP są pochłaniane przez art. 218 § 1a KK. Konsumpcji podlegają zachowani umyślne (art. 8 *in fine* KK) i przy tym uporczywe lub złośliwe. Z dwóch ostatnich znamion przedmiotowo-podmiotowych wyprowadza się kwalifikowane wymagania co do strony podmiotowej⁴⁶. Znamię złośliwości implikuje działanie w zamiarze bezpośrednim, a przy tym nacechowanym wrogim nastawieniem. Zamiar sprawcy określa się jako *dolus directus coloratus*⁴⁷. Z kolei znamię uporczywości nie wyklucza, zdaniem niektórych, zamiaru ewentualnego. Stanowisko to słusznie kontestuje m.in. Elżbieta Hryniewicz-Lach⁴⁸. Oprócz obiektywnego aspektu uporczywości (tj. m.in. powtarzalności zachowań), autorka wyróżnia kumulatywnie aspekt subiektywny. Jest nim nieustępliwość sprawcy, tj. obstawanie przy swoim stanowisku wbrew oczywistej niesłuszności, dające wyraz negatywnego nastawienia sprawcy do wymogu określonego zachowania⁴⁹.

Przyczyna oparcia rozgraniczenia zakresów zastosowania powyższych przepisów karnych na regule konsumpcji tkwi w relacji, w jakiej pozostają do siebie te normy. Omawiane wykroczenie stanowi cechujący się niższym stopniem abstrakcyjnej społecznej szkodliwości wycinek zachowania sprawcy przestępstwa.

Relacja zakresu penalizacji art. 282 § 2 KP i art. 218 § 3 KK jawi się w sposób odmienny. Pierwszy z przepisów karnych penalizuje niewykonanie, wbrew obowiązкови,

45 A. Gubiński, *W kwestii rozgraniczenia niektórych kategorii wykroczeń i przestępstw*, „Państwo i Prawo” 1972, z. 2, s. 42.

46 W. Radecki, *Rozdział VII. Przestępstwa przeciwko prawom osób wykonujących pracę zarobkową.*, [w:] J. Warylewski (red.), *System Prawa Karnego. Tom 10. Przestępstwa przeciwko dobrom indywidualnym*, Warszawa 2019, s. 1261-1262; Tak samo *Idem*, *Kryteria rozgraniczenia wykroczeń i przestępstw przeciwko prawom pracownika*, „Monitor Prawa Pracy” 2005, nr 9, s. 239–240.

47 D. Szeleszczuk, *Komentarz do art. 219*, [w:] A. Grześkowiak *et al.* (red.), *Kodeks karny. Komentarz.*, Warszawa 2015, s. 1106.

48 E. Hryniewicz-Lach, *Komentarz do art. 218*, [w:] M. Królikowski *et al.* (red.), *Kodeks karny. Część szczególna. Tom I. Komentarz do artykułów 117-221*, Warszawa 2017, s. 878–879 i 881–882.

49 *Ibidem*.

wykonalnego orzeczenia sądu pracy lub ugody zawartej przed komisją pojednawczą lub sądem pracy. Drugi – niewykonanie wynikającego z orzeczenia sądu obowiązku wypłaty wynagrodzenia lub innego świadczenia ze stosunku pracy. Przepisy te nie pozostają w relacji pochłaniania. Przepis KK stanowi *lex specialis*. Zamysł ustawodawcy jawi się w sposób czytelny. Co do zasady niewykonanie obowiązku stanowi wykroczenie. W wypadkach kwalifikowanych ze względu na źródło i treść obowiązku prawodawca sięgnął po kryminalizację. Zatem jeżeli przedmiotem niewykonanego obowiązku jest wypłata wynagrodzenia za pracę i wynika on z orzeczenia sądu, zastosowanie znajduje art. 218 § 3 KK⁵⁰. Artykuł 282 § 2 KP stosuje się wtedy, gdy podlegający wykonaniu obowiązek wypłaty świadczeń wynika z ugody zawartej przed sądem lub komisją pojednawczą.

Można jeszcze rozważać możliwość naruszenia prawa do wynagrodzenia przez podmiot indywidualny (tożsamy w obu typizacjach) w sposób nieprzewidziany w przepisie karnym KP i możliwy do zakwalifikowania z art. 218 § 1a KK. Uporczywe lub złośliwe zachowanie sprawcy musiałoby różnić się od wszystkich wyliczonych w art. 282 § 1 pkt 1 KP. Trudno jednak wyobrazić sobie taki *modus operandi*.

Odpowiedzialność stron w stosunkach pracy to przede wszystkim wpisana w ich treść odpowiedzialność cywilna modyfikowana normami prawa pracy. Odpowiedzialność za wykroczenie, polegające na naruszeniu prawa do wynagrodzenia, nie jest objęta treścią stosunku pracy, lecz dodatkową penalną konsekwencją przewidzianą przez system prawa. Z czasem jej kształt został zmieniony, a mówiąc ściślej – zaostrożony przez kryminalizację.

Postulat *ultima ratio* prawa karnego *sensu largo* odnosi się także do prawa wykroczeń⁵¹. W tym kontekście *de lege ferenda* należałoby zrewidować wysokość grzywny w KP. Wszak cięższe przypadki takich samych naruszeń wchodzą w zakres zastosowania art. 218 KK. Powyższy postulat dotyczy także przepisu penalizującego naruszenie prawa do wynagrodzenia za pracę. Tworzy on dla pracodawcy i osoby działającej w jego imieniu surowy reżim. Nawet nieumyślne i nieznaczące przekroczenie ściśle oznaczonych terminów wypłaty wynagrodzenia jest zagrożone sankcją, która może okazać się w szczególności dotkliwa dla tzw. mikroprzedsiębiorców, małych i średnich przedsiębiorców, którym system prawa oferuje ochronę i pomoc⁵². Co więcej, należy się spodziewać, że w praktyce przypadki nieumyślnego naruszenia prawa do wynagrodzenia za pracę mogą często być uwarunkowane złą kondycją finansową pracodawcy. Nie poprawi jej zapłata surowej grzywny.

50 P. Daniluk,[w:] R. Stefański (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2015, s. 1462 i 1464.

51 W. Radecki, *Granice...*, s. 10–11.

52 Zob. przykładowo ustawę o Rzeczniku Małych i Średnich Przedsiębiorców z dnia 6 marca 2018 r. (Dz.U. z 2018 poz. 648 z późn. zm.).

Natomiast prawa pracowników zabezpiecza prawo do świadczeń z Funduszu Gwarantowanych Świadczeń Pracowniczych. W kontekście wymienionych mankamentów słabym kontrargumentem będzie zdanie się na oportunistyczne postępowanie w sprawach o wykroczenia i możliwość zastosowania środków oddziaływania wychowawczego na podstawie art. 41 KW. Przeto surowa sankcja w dalszym ciągu grozi. Mocnym kontrargumentem będzie aksjologiczne uzasadnienie surowości tego reżimu przez ochronę słabszej strony stosunku prawnego, czyli pracownika⁵³. W każdym razie niewspółmierność ustawowego zagrożenia do abstrakcyjnej społecznej szkodliwości czynu budzi sprzeciw.

Za nieumyślne niewypłacenie wynagrodzenia grozi grzywna w takiej samej wysokości jak za wykroczenie popełnione umyślnie, wyjąwszy zachowania uporczywe lub złośliwe. Sprowadzenie do wspólnego mianownika zachowań o tak rozbieżnym stopniu społecznej szkodliwości budzi wątpliwości. Ów stopień różnicuje uzasadnienie penalizacji i cele kary. W odniesieniu do zachowań niemyślnych wystarczającym celem penalizacji jest dyscyplinowanie pracodawców.

Odpowiedzią na wyżej zarysowaną surowość i niecelowość kary grzywny grożącej za zachowania nieumyślne mogłaby być kryminalizacja umyślnej postaci niezłośliwego i nieuporczywego naruszenia prawa do wynagrodzenia za pracę pod groźbą grzywny w obecnej wysokości do 30000 złotych i jednocześnie pozostawienie w systemie prawa typu nieumyślnego wykroczenia zagrożonego karą grzywny w wysokości do 5000 złotych. W rezultacie w systemie prawa funkcjonowałyby trzy przepisy penalizujące naruszenie prawa do wynagrodzenia za pracę: przepis typizujący wykroczenie nieumyślne, przepis typizujący występki zagrożony grzywną i art. 218 § 1a KK.

Choć wadliwość art. 282 § 1 pkt 1 KP nie jest rażąca, złagodzenie ustawowego wymiaru kary grzywny za zachowania nieumyślne byłoby wskazane. Zgłoszony powyżej postulat jest propozycją udoskonalenia.

BIBLIOGRAFIA

Akty prawne

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. - Prawo o wykroczeniach (Dz.U. Nr 24, poz. 141 z późn. zm.).

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej – Prawo o wykroczeniach z dnia 11 lipca 1932 r. (Dz.U. z 1932 r. Nr 60, poz. 572).

⁵³ Nie jest wykluczone, że taka optyka może w przyszłości wymagać dostosowawczej rewizji. Rozważania na ten temat wykraczałyby poza problematykę artykułu.

Dekret z dnia 26 kwietnia 1948 r. o podwyższeniu grzywien, kar pieniężnych, kar porządkowych i nawiązek (Dz.U. z 1948 r. Nr 24, poz. 161).

Ustawa z dnia 28 października 1950 r. o zmianie systemu pieniężnego (Dz.U. z 1950 r. Nr 50, poz. 459).

Dekret o przejęciu przez związki zawodowe zadań w dziedzinie wykonywania ustaw o ochronie, bezpieczeństwie i higienie pracy oraz sprawowania inspekcji pracy z dnia 10 listopada 1954 r. (t.j. Dz.U. z 1968 r. Nr 8 poz. 47, Dz. U. z 1971 r. Nr 12 poz. 115 oraz z 1974 Nr 24 poz. 142).

Konwencja nr 95 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotycząca ochrony płacy (Dz.U. z 1955 r. Nr 38, poz. 234).

Ustawa – Kodeks postępowania cywilnego z dnia 17 listopada 1964 r. (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 1575).

Ustawa – Przepisy wprowadzające Kodeks wykroczeń z dnia 20 maja 1971 r. (Dz.U. z 1971 r. Nr 12, poz. 115, Dz.U. z 1982 r. Nr 35, poz. 228).

Ustawa – Kodeks wykroczeń z dnia 20 maja 1971 r. (t.j. Dz.U. z 2019 r., poz. 821, Dz.U. z 2018 r. poz. 79, z 2019 r. poz. 1238 oraz z 2020 r. poz. 568 i poz. 1086).

Ustawa – Kodeks pracy z dnia 26 czerwca 1974 r. (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 1320).

Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 169).

Ustawa o Państwowej Inspekcji Pracy z dnia 6 marca 1981 r. (Dz.U. z 1981 r. Nr 6, poz. 23 z późn. zm.).

Ustawa – Kodeks karny z dnia 6 czerwca 1997 r. (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 1444).

Ustawa o czasie pracy kierowców z dnia 16 kwietnia 2004 r. (t.j. Dz.U. z 2019 r., poz. 1412, Dz.U. z 2019, poz. 1180).

Ustawa o ochronie roszczeń pracowniczych w razie niewypłacalności pracodawcy z dnia 13 lipca 2004 r. (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 7, Dz.U. z 2019 r., poz. 622).

Ustawa o zmianie niektórych ustaw w związku ze skróceniem okresu przechowywania akt pracowniczych oraz ich elektroniczną z dnia 10 stycznia 2018 r. (Dz.U. z 2018 r. poz. 357).

Ustawa z dnia 6 grudnia 2018 r. o zmianie niektórych ustaw w celu poprawy skuteczności egzekucji świadczeń alimentacyjnych (Dz.U. z 2018 r. poz. 2432).

Orzecznictwo

Wyrok SN z 4 kwietnia 2000 r., I PKN 516/99 (OSNAPIUS 2001/16/516).

Wyrok SN z dnia 4 lutego 2002 r., V KKN 389/01 (OSNKW 2002/5-6/46).

Wyrok SN z dnia 23 września 2009 r. IV KK 66/09 (LEX nr 524064).

Wyrok SN z 27 lipca 2012 r., I PK 53/12 (OSNP 2013/15–16, poz. 173).

Wyrok Sądu Okręgowego w Ostrołęce z dnia 5 grudnia 2013 r., II Ka 322/13 (LEX nr 1718444).

Wyrok Sądu Okręgowego w Ostrołęce z dnia 9 grudnia 2013 r. II Ka 334/13 (LEX nr 1718450).

Wyrok Sądu Rejonowego dla Warszawy-Śródmieścia w Warszawie z dnia 4 czerwca 2014 r. XI W 7368/13 (LEX nr 1914571).

Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z 16 stycznia 2014 r., II AKa 195/13 (LEX nr 1422354).

Wyrok SN z dnia 6 sierpnia 2014 r., V KK 124/14 (LEX nr 1511211).

Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z 11 kwietnia 2016 r., II AKa 506/15 (LEX nr 2044307).
Wyrok TK z 1 grudnia 2016 r. o sygn. akt K 45/14 (Dz.U. z 2016 r. poz. 2208).
Wyrok Sądu Okręgowego w Poznaniu z dnia 7 grudnia 2016 r., XVII Ka 1169/16 (LEX nr 2184412).
Wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z 12 stycznia 2017 r., II AKa 251/16 (OSAL 2017/1/43).
Wyrok Sądu Rejonowego w Chorzowie z dnia 31 lipca 2018 r., II W 179/18 (LEX nr 2600920).
Uchwała składu siedmiu sędziów SN z dnia 24 stycznia 2013 r. o sygn. I KZP 19/12 (OSNKW 2013/2/13).

Monografie i opracowania

Bojarski, Marek, Radecki, Wojciech, *Kodeks wykroczeń. Komentarz*, Warszawa 2019.
P. Daniluk, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. R. Stefański, Warszawa 2015.
Florek, Ludwik, *Prawo pracy*, Warszawa 2017.
Grześkowiak, Alicja, Wiak, Krzysztof (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2015.
Hicks, John Richard, *The Theory of Wages*, Londyn 1963.
Hryniewicz-Lach, Elżbieta [w:] *Kodeks karny. Część szczególna. Tom I. Komentarz do artykułów 117-221*, red. Królikowski, Michał, Zawłocki, Robert, Warszawa 2017.
Jaśkowski, Kazimierz, Maniewska, Eliza, *Kodeks pracy. Komentarz. Ustawy towarzyszące z orzecznictwem*, Warszawa 2019.
Królikowski, Michał, Zawłocki, Robert (red.) *Kodeks karny. Część szczególna. Tom I. Komentarz do artykułów 117-221*, , Warszawa 2017.
Marek, Andrzej i Marek-Ossowska, Aleksandra, *Prawo wykroczeń (materialne i procesowe)*, Warszawa 2019.
Muszalski, Wojciech (red.), *Kodeks pracy. Komentarz*, Warszawa 2019.
Nałęcz, Maciej [w:] *Kodeks pracy. Komentarz*, red. Muszalski Wojciech, Warszawa 2019.
Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu, wyd. Pallotinum, Poznań 2012.
Radecki, Wojciech, *Rozdział VII. Przepisy przeciwko prawom osób wykonujących pracę zarobkową.*, [w:], *System Prawa Karnego. Tom 10. Przepisy przeciwko dobrom indywidualnym*, red. Warylewski, Jarosław, Warszawa 2019.
Rycak, Artur [w:] *Komentarz do Kodeksu pracy*, red. Walczak, Krzysztof, Warszawa 2012.
Stefański, Ryszard (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2015.
Szeleszczuk, Damian [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. Grześkowiak, Alicja, Wiak, Krzysztof, Warszawa 2015.
Świątkowski, Andrzej Marian, *Kodeks pracy. Komentarz*, Warszawa 2012.
Walczak, Krzysztof. (red.), *Komentarz do Kodeksu pracy*, Warszawa 2012.
Walczak, Krzysztof, *Zasady wynagradzania za pracę u pracodawców – przedsiębiorców w świetle autonomicznych źródeł prawa pracy*, Warszawa 2018.
Warylewski, Jarosław (red.), *System Prawa Karnego. Tom 10. Przepisy przeciwko dobrom indywidualnym*, Warszawa 2019.
Wratny, Jerzy, *Kodeks Pracy. Komentarz*, Warszawa 2016.

Artykuły w czasopismach

Duda, Jacek, *Glosa do uchwały składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z 24 stycznia 2013 r. (I KZP 19/12)*, *Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych* 2013, z. 1.

Gubiński, Arnold, *W kwestii rozgraniczenia niektórych kategorii wykroczeń i przestępstw*, *Państwo i Prawo* 1972, z. 2.

Radecki, Wojciech, *Granice ingerencji prawa karnego w stosunki pracy*, *Prokuratura i Prawo* 2005, nr 6.

Radecki, Wojciech, *Kryteria rozgraniczenia wykroczeń i przestępstw przeciwko prawom pracownika*, *Monitor Prawa Pracy* 2005, nr 9.

Radecki, Wojciech, *Normatywne ujęcie wykroczenia*, *Prokuratura i Prawo* 2003, nr 2.